Š T Ú D I E

K JAZYKU MIESTNEJ SPRÁVY PODĽA STAROSLOVIENSKEHO PREKLADU *NOMOKÁNONA*

RÓBERT J Á G E R – MIROSLAV L Y S Ý

JÁGER, Róbert – LYSÝ, Miroslav. On the language of local administration according to the Old Slavonic translation of the *Nomokanon*. Historický časopis, 2019, 67, 3, pp. 413–437, Bratislava.

In the paper we try to reconstruct the system of local administration in Mojmir's Moravia. We start from the assumption that the terms used in the Old Slavonic translation of the *Nomokanon* to designate units in the ecclesiastical administration probably reflected the terms used in local administration in the language of the time. Attention is devoted to units designated as *oblastь*, *strojenije*, *predělъ*, *gradъ*, *město*, *вьсь*, *strana*. Then we try to identify these territorial units in the system of local administration, their place in the supposed hierarchical structure with a hypothetical description of their organization.

Key words: *Nomokanon*. Ecclesiastical administration. Public administration. Methodius. Terminology. Old Slavonic.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2019.67.3.2>

Arcibiskup Metod sa v roku 873 vrátil zo zajatia. Na Morave ho privítal knieža Svätopluk (871 – 894) a odovzdal mu do správy kostoly a klerikov „na všetkých hradoch“. ¹ Z letnej a historikmi hojne citovanej zmienky Metodovho hagiografa sa odvodzuje, že hrady predstavovali základ mojmirovskej miestnej správy. Pod hradom sa pritom nemusel myslieť len samotný hrad ohraničený opevnením, ale aj k nemu priliehajúce okolie. ² V *Živote Metoda* nemáme informáciu, ako konkrétne vyzerala správa gradu a kto stál na jej čele. Môžeme sa len domnievať, že na čele niektorých hrádov vo vnútri mojmirovskej domény stáli pravdepodobne župani a v iných hradoch sídlili pravdepodobne druhostupňové kniežatá. ³ Ostat-

- 1 Žitije Mefodija, c. 10. In *Magnae Moraviae Fontes Historici II. Textus biographici, hagiographici, liturgici*. Eds. Dagmar Bartoňková et al. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1967 (ďalej MMFH II), s. 154.
- 2 Takúto predstavu formuloval SOKOLOVSKÝ, Leon. Grad – španstvo – stolica – župa (Príspevok k terminológii dejín správy). In *Slovenská archivistika*, 1981, roč. 16, č. 2, s. 94–117.
- 3 STEINHÜBEL, Ján. Hrady a župani na Veľkej Morave, v Chorvátsku, v českých krajinách

né starosloviensky písané pamiatky však obsahujú pomerne veľký rozsah termínov, ktoré by sme mohli vziať k miestnej správe a ich rozbor je predmetom predkladanej štúdie.

V súvislosti s mojmirovskou miestnou správou si môžeme klásť dve navzájom súvisiace otázky. Tou prvou je, aké ďalšie termíny sa používali na Morave pre označenie jednotiek miestnej správy. Druhou otázkou potom pochopiteľne je, nakoľko efektívny mohol byť výkon takejto správy. Inými slovami, nakoľko centralizovaný mohol byť mojmirovský útvar a ako efektívne dokázali mojmirovské kniežatá ovládať územia, pokiaľ na nich neboli priamo prítomní.

Na prvú otázku sa odpovedá omnoho ľahšie ako na druhú, ak uvážime, že o lokalitách, ktoré nepatrili k hlavným centráam mojmirovej Moravy, máme vlastne len veľmi kusé správy. Nedokážeme s istotou povedať, ako sa nazývalo hlavné sídlo Mojmirovcov a z ich hradov poznáme po mene len Devín (864), Nitru (podľa *Conversia a Industrie tue*) a Bratislavu (907). Zhodou okolností sa tieto tri lokality nachádzajú na Slovensku. O ostatných hradoch vieme prostredníctvom archeologických výskumov, nemáme však istotu, ktoré z týchto hradov ešte boli súčasťou mojmirovského panstva, a ktoré už nie.⁴

Vzhľadom k tomuto množstvu otázok bude užitočné, ak sa pozrieme na dosiaľ prehliadaný starosloviensky text, ktorým je starosloviensky preklad *Nomokánonu*. Jeho cyrilikou písané rukopisy sa dnes nachádzajú v Moskve a z viacerých variantov *Nomokánonu* sa zdá, že prvotný Metodov preklad (ktorého rukopis sa samozrejme nezachoval) vychádzal zo Scholastikovej *Synagoge*.⁵ Rozsah *Nomokánonu*, jeho jazykový ráz i prípadný účel dávajú tušiť, že ide o najmladší právny text z obdobia pôsobenia byzantskej misie.⁶ Aj preto je však terminologicky zrejme bližší domácomu prostrediu ako ostatné juridiká. Navyše je textovo veľmi rozsiahly; obsahuje viac ako dvanásťtisíc slov. Bohatosť tohto textu v porovnaní s ostatnými staroslovienskymi prameňmi však pokrývajú oprávnené pochybnosti o jeho používaní vo vtedajšej spoločnosti. Aj preto je

a v Uhorsku. In *Stredoveké hrady na Slovensku. Život, kultúra, spoločnosť*. Ed. Daniela Dvořáková. Bratislava: Veda; Historický ústav SAV, s. 30. ISBN 9788022416085

4 V minulosti sa mojmirovskou miestnou správou zaoberali viacerí autori. Lubomír HAVLÍK (*Morava v 9. a 10. storočí. K problematice politického postavení, sociální a vládní struktury a organizace*. Praha: Academia, 1978, s. 68-71) pripúšťa existenciu žúp na Morave (podobne však aj v Uhorsku a oba príklady sú z terminologického hľadiska nevhodné). Najnovšie tiež STEINHÜBEL, ref. 3, s. 27-30.

Z hľadiska vzťahu archeologických a historických prameňov pre obdobie medzi 9. storočím a arpádovským obdobím je najnovším pokusom o interpretáciu práca HUDÁČEK, Pavol. *Castrum Salis. Severné pohraničie Uhorska okolo roku 1000*. Bratislava: Veda, 2017. ISBN 9788022415354.

5 PAVLOV, A. S. *Pervonačal'nyj slavjano-russkij Nomokanon*. Kazaň: V univ. typ., 1869.

6 KIZLINK, Karel. Právo Veľkej Moravy. In *Právnické štúdie*, 1969, roč. 17, č. 3, s. 433-490.

Nomokánon pamiatka, pri ktorej skôr ako dobové normy môžeme analyzovať jeho názvoslovie.

Pri tejto analýze budeme vychádzať z hypotézy, že územné jednotky cirkevnej správy sa vytvárali tak, že kopírovali územné jednotky miestnej správy.⁷ Aj preto termíny obsiahnuté v *Nomokánone* slúžiace na označenie jednotiek cirkevnej správy by mali zároveň označovať aj územné jednotky miestnej správy Veľkej Moravy. Uvedené konštatovanie môžeme formulovať aj opačne: pôvodné označenie územných jednotiek miestnej správy bolo pravdepodobne prebraté arcibiskupom Metodom pri preklade *Nomokánona* a týmito pôvodnými termínmi boli označované aj územné jednotky cirkevnej správy.

Hoci z *Nomokánonu* sa nedajú identifikovať spôsoby organizácie moci v lokálnych centrách, predsa sme schopní aspoň systematizovať jej terminológiu a v hrubých rysoch sa môžeme pokúsiť určiť hierarchickú štruktúru týchto územných jednotiek. V tomto prípade si pomôžeme aj porovnaním s ďalšími starosloviensky písanými pamiatkami.⁸

Termíny *oblastь, strojenje, eparchija*

Nasledujúca tabuľka obsahuje prehľad použitia termínov *strojenje, oblastь* a *eparchija* v staroslovienskom texte *Nomokánona*.

Výraz	Význam	Použitie
<i>na svěštenije i strojenje</i>	(za účelom) svätenia a spravovania	Nk I, 246
<i>strojenija ...choditi</i>	prechádzať hranice (diecézy)	Nk III, 246

7 Takto vyzeral napríklad vzťah komitátnej a cirkevnej správy v Uhorsku. Porovnaj STEINHÜBEL, Ján. *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska*. Bratislava: Rak, 2016, s. 391-400. ISBN 9788085501643.

8 V prípade, že predmetný termín obsiahnutý v *Nomokánone* je obsiahnutý aj v inom normatívnom texte z 9. storočia, uvádzame informáciu o tejto skutočnosti v príslušnej časti tejto práce. Vo všeobecnosti však možno konštatovať, že množstvo termínov slúžiacich na označovanie jednotiek (miestnej) správy obsiahnutých v ostatných normatívnych textoch veľkomoravského obdobia je minimálne. Ustanovenia svätých otcov obsahujú len dva termíny, ktoré možno priamo alebo nepriamo použiť na označenie jednotiek správy: *oblastь* a *otčestvo*. Porovnaj *Zapovědi světyichъ отъсъ 1*. In *Magnae Moraviae fontes historici IV. Leges, Textus iuridici, Supplementa*. Eds. Dagmar Bartoňková et al. Brno: Universita J. E. Purkyně v Brně, 1971 (ďalej MMFH IV), s. 138. Súdny zákon pre ľud obsahuje tieto termíny: *selo* (čl. 1, čl. 15), *zemla* (čl. 4, čl. 21), *oblastь* (čl. 8), *gradь* (čl. 15, čl. 21), *město* (čl. 22), *županь* (čl. 3), *kmetь*, (čl. 3, 7a). Porovnaj *Законъ судnyi ljudьmъ 1*, 3-4, 7a, 8, 15, 21-22. In MMFH IV, s. 178, 180-181, 184-185, 187, 191. Napomenutia vladárom obsahuje: *zemla* (čl. 1), *vladyka* (opakované v texte), *knjazь* (opakované v texte). Porovnaj *Vladykam zemlę Božie slovo velitъ*. In MMFH IV, s. 199-204.

<i>čresť strojenije...choditi</i>	chodiť do cirkvi iného okrsku	Nk I, 262
<i>na ina strojenija</i>	do iných okrskov	Nk I, 263
<i>o strojeniichť</i>	o diecézach	Nk I, 263
<i>strojenije c[ъ]rk[ъ]vъnoje</i>	cirkevná správa	Nk V, 270
<i>ľjudskaja strojenija</i>	svetské úrady	Nk XIV, 280
<i>jeparchi-i</i>	v provincii	Nk XLIX, 261
<i>vъ kojeiždo eparchii</i>	v každej provincii	Nk XLIX, 356
<i>vъ kojeiždo jeparchii</i>	v každej eparchii	Nk XLIX, 358
<i>vъschyčšati oblasti inogo</i>	uchvátiť eparchiu iného	Nk I, 246
<i>vъ oblasti</i>	v provincii	Nk VII, 247
<i>vъ vsękoi oblasti</i>	v každej eparchii	Nk I, 263
<i>oblastъnyi sborъ</i>	eparchiálny snem	Nk I, 263
<i>vъ svojej oblasti</i>	v ich okrsku	Nk II, 264
<i>jedinu oblastъ</i>	jednu eparchiu	Nk II, 265
<i>vъ jedinoi oblasti</i>	v jednej eparchii	Nk II, 265
<i>kromě svojej oblasti</i>	mimo svoju diecézu	Nk III, 265
<i>vъ oblasti jeho</i>	v jeho právomoci	Nk III, 265
<i>ježe jemu nės[tъ] vъ oblasti</i>	ktoré nie sú v jeho moci	Nk III, 266
<i>ot svojej oblasti</i>	zo svojej eparchie	Nk III, 266
<i>vъ druguju oblastъ</i>	do inej eparchie	Nk III, 266
<i>sborъ po oblasti</i>	snem tej eparchie	Nk X, 275
<i>ne idetъ vъ oblastъ</i>	nejde do svojej diecézy	Nk X, 275
<i>oblastъnyi svърšenyi sborъ</i>	vrchný eparchiálny snem	Nk X, 276
<i>ostaviti svojej oblasti</i>	opustiť svoju diecézu	Nk XII, 278
<i>neprijati oblastъju</i>	neprijatí diecézou	Nk XII, 278
<i>vъ druguju oblasti</i>	do inej diecézy	Nk XII, 279
<i>oblastъnychъ jep[i]s[ko]pъ</i>	diecézneho biskupa	Nk XIII, 279
<i>starěišago grada oblasti toja ep[i]s[ko]pa</i>	biskupa diecézy hlavného hra- du	Nk, XIII, 280
<i>ot сѣньма областъnago</i>	od eparchiálneho snemu	Nk XV, 283
<i>съ mitropolitomъ toja oblasti</i>	s metropolitom tejto provincie	Nk XV, 283
<i>ot vsęchъ областъnych[ъ] jep[i]s[ko]pъ</i>	od všetkých eparchiálnych biskupov	Nk XVI, 285
<i>oblastъnychъ jep[i]s[ko]pъ</i>	eparchiálnych biskupov	Nk XVI, 285,
<i>jep[i]s[ko]pъ izъ inoja oblasti</i>	biskup z inej diecézy	Nk XIX, 289

<i>въ ину областъ идеть</i>	do inej diecézy odíde	Nk XX, 291
<i>въ инои области</i>	v inej diecéze	Nk XX, 291
<i>въ друзѣи области</i>	v inej diecéze	Nk XX, 292
<i>въ етерачѣи областѣхъ</i>	v niektorých eparchiách	Nk XXVI, 301
<i>митрополитъ областны</i>	provinčný metropolita	Nk XXXVII, 324
<i>областнымъ ер[и]с[ко]п[о]мъ</i>	eparchiálnym biskupom	Nk XXXVII 324
<i>въ областѣхъ</i>	v eparchiách	Nk XLIX, 357
<i>въ всекои области</i>	vo všetkých diecézach	Nk L, 359

Starosloviensky termín *oblastь*⁹ bol v texte *Nomokánona* používaný prevažne s významom slovenského termínu eparchia/diecéza,¹⁰ sekundárne s významom *oblasť*, *okrsok/kraj*.¹¹ Jazykovedná literatúra staroslovienskemu *oblastь* dáva význam *moc*, *vláda*, *kraj*, *územie*.¹² Staroslovienskemu *oblastь* v nám prístupných slovníkoch neboli uvedené špecifické významy cirkevného práva (eparchia/diecéza) obsiahnuté v *Nomokánone*. Môže to súvisieť s tým, že pôvodný význam tohto slova bol všeobecnejší (*oblasť*, *okrsok/kraj*) a až neskôršie používanie v *Nomokánone* mu pridalo aj špecifický cirkevno-právny význam (eparchia/diecéza).

V tejto súvislosti je zaujímavé, že *Slovník církevní slovančiny* pri slove *oblastь* vôbec neuvádza primárny význam tohto slova pri jeho použití v *Nomoká-*

9 Termín *oblastь* bol použitý aj v ZS v čl. 8 (s významom *oblasť*) a v Ustanoveniach v čl. 1 (s významom /správna/ *oblasť*). Porovnaj Законъ судныи ljudьмъ 8, ref. 8, s. 185. Заповѣди свѣтыихъ отъць 1, ref. 8, s. 138.

10 Termín „diecéza“ v dnešnom zmysle slova sa datuje od snemov v Kartágu (r. 390 a r. 397), zovšeobecnelo na Západe. Východ si ponechal výraz „eparchia“. TOMKO, Jozef. *Zriadenie Spišskej, Banskobystrickej a Rožňavskej diecézy a kráľovské patronátne práva v Uhorsku*. Spišské Podhradie: Kňazský seminár biskupa J. Vojtaššáka Spišská kapitula, 1995, s. 53. ISBN 807142023; JAKUBČOVÁ, Renáta. *Vznik a vývoj slovenských cirkevných provincií*. Banská Bystrica: Právnická fakulta UMB, 2013, s. 13. ISBN 9788055705477.

11 Slovenské slovo *okrsok/kraj* uvádzame v takejto forme (s lomítkom / medzi nimi), pretože v danom období sa medzi takto označenými jednotkami nerozlišovalo. Uvedené odôvodňujeme rovnakou sémantickou motiváciou oboch slov: slovo *okres* má motiváciu vo význame „okresať“, *kraj* má motiváciu vo význame „krájať“ – obe slová majú teda identickú motiváciu, *krájať*, *kresať* – vo význame odčleňovať niečo od niečoho. *Okres/kraj* bolo označenie pre jednotku oddelenú od ostatného teritória. Uvedenému sa venujeme bližšie v nasledujúcom texte.

12 Staroslovienske *oblastь* je odvodzované od praslovanského **ob-volstь*, zloženého z predpony **ob-* a koreňa **volstь* – *vlasť*, s pôvodným významom ovládané územie. KRÁLIK, Ľubor. *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda, 2016, s. 394. ISBN 9788022414937; REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Praha: Leda, 2015, s. 462. ISBN 9788073353933.

none, teda eparchia/diecéza.¹³ Absencia významu eparchia/diecéza v *Slovníku* akiste súvisí s tým, že reflektuje najmä neskoršiu formu staroslovienčiny ako z 9. storočia, keď sa už bežnejšie používalo slovo *eparchia*, ktoré má v tomto vývojovom období prevažne cirkevno-právny význam, a teda pôvodnému slovanskému slovu *oblast* v neskoršom období bol ponechaný už len jeho pôvodný všeobecný význam označenia územnej jednotky.¹⁴ Môžeme teda konštatovať, že slovu *oblast* sa dával jeho špecifický cirkevno-právny význam najmä v období prekladu *Nomokánona*, teda počas činnosti byzantskej misie.

Starosloviensky termín *strojenije*¹⁵ má v *Nomokánone* jednoznačnejší význam.¹⁶ V prevažnej časti svojho používania má význam ohraničenia eparchie/diecézy, len v menšej miere aj význam označovania samotnej eparchie/diecézy či jej spravovania.¹⁷

13 ДЯЧЕНКО, Григорий. *Polnyi cerkovno-slavyansky slovar*. Moskva: Vydavateľské oddelenie Moskovského patriarchátu, 1993, s. 364.

14 Tamže, s. 175.

15 Staroslovienske slovo *strojenije* má svoj etymologický pôvod v slove *stroj*, s významom poriadok, zriadenie. Jeho koreň je odvodený od praslovanského **strojъ* s nie celkom zrejým významom. Pozri bližšie: JANYŠKOVÁ, Ilona a kol. *Etymologický slovník jazyka staroslověnské*. Díl 15. Praha: Tribun EU, 2010, s. 891. ISBN 9788073991982.

16 Slovo *strojenije* bolo použité celkovo 8-krát a jeho význam bol jednoznačný. Porovnaj *Nomokanonъ* 1, 3, 5, 14. In MMFH IV, s. 246, 262-263, 271, 280.

17 Editori MMFH IV uvádzajú, že termín diecéza (*oblast*, *strojenije*) sa niekedy použil aj vo význame správnej jednotky v zmysle civilnom. Konkrétne sa jedná o použitie v I. titule, ktorý začína „*Syntagma L titulorum I tit(ъ)l(ъ) a. O ustavlēnē patriarchom(ъ) kanon'stēi česti. Ot sbora kostentine grad(a) kan(onъ) v. Čreš strojenije jep(i)s(ko)p(o)mъ ne dostoitъ / choditi vъ c(ъ)rk(ъ)vi inogo predēla ni razmēšati c(ъ)rk(ъ)vi, nъ po kanonomъ alъksandrъskomu ubo ep(i)s(ko)pu jepuptynъ tьkmo stroiti, a vъstočnytmъ ep(i)s(ko)p(o)mъ vъstokъ tьkmo stroiti, chranimomъ nikeiskychъ kanonъ ustavomъ antiochiistēi c(ъ)rk(ъ)vi. Asiiskago predēla jep(i)s(ko)p(o)mъ asiiskaja tьkmo stroiti, a ponъtskymъ ponъtskaja tьkmo, a frěžbskymъ frěžbskaja tьkmo. Nezvanomъ že ep(i)s(ko)p(o)mъ o strojenii ne prichoditi na s(vę)št(e)nija li na ina strojenija etera c(ъ)rk(ъ)vnaja. Chranimu že o strojeniičъ napisanomu kanonu, (bl(a)gojavějestъ) jako vъ vъckon oblasti oblastnyi sborъ da ustroitъ po nikeiskomu ustavu suštaja že vъ varvarъskychъ (vъ) jazycěchъ B(ož)ija c(ъ)rk(ъ)vi stroiti dostoit(ъ) po prějatomu o(tъ)čъsku obyčaju.*“

Editori MMFH IV poukazujú na administratívne členenie Rímskej ríše za Konštantína Veľkého, keď celá ríša bola rozdelená na štyri prefektúry a prefektúry na diecézy. Podľa tohto členenia analogicky vzniklo aj cirkevné rozdelenie na patriarcháty a exarcháty. Naproti tomu diecézou v cirkevnom zmysle sa pôvodne nazývala veľká cirkevná oblasť, ktorá sa skladala z niekoľkých menších okrskov, tzv. eparchií. Eparchia teda pôvodne tvorila jednu časť diecézy. S výnimkou vyššie citovaného ustanovenia, keď slovo *strojenije* bolo uvedené v zmysle skôr civilnom, ostatné použitia tohto slova sa využívajú skôr vo význame cirkevno-právnom. Na základe uvedeného pre zjednodušenie možno konštatovať, že v pôvodnom administratívnom členení Rímskej ríše sa diecézy skladali z eparchií. Avšak v zmysle použitia termínov diecéza a eparchia v preklade *Nomokánonu* sú tieto často používané skôr ako synonymá. *Nomokanonъ* 1, ref. 16, s. 262 a pozn. č. 1.

V nám prístupných slovníkoch staroslovienčiny je význam slova *strojenije* uvedený takto: 1. správa, riadenie; 2. rozhodnutie, ustanovenie; 3. správny okrsk, diecéza.¹⁸ Viac-menej identický význam dáva tomuto slovu aj *Etymologický slovník staroslovienčiny*.¹⁹ Avšak, podobne ako tomu bolo aj pri slove *oblastʹ*, aj pri hesle *strojenije* neuvádza *Slovník církevní slovančiny* žiadny význam majúci cirkevno-právny charakter. Odôvodnenie je pravdepodobne identické, aké sme uviedli pri slove *oblastʹ*.²⁰

Medzi termínmi slúžiacimi na označenie územných jednotiek (cirkvej) správy *Nomokánona* sa nachádza aj slovo *epachija* (2-krát s významom provincia, 1-krát s významom eparchia).²¹ Pomerne zriedkavé používanie tohto slova, ako aj informácia z *Etymologického slovníka staroslovienčiny*, že sa jedná o cirkevnoslovanské slovo²² (teda o staroslovienske slovo používané v postveľkomoravskom období) nás vedie k záveru, že pravdepodobne pôvodný Metodov text toto slovo neobsahoval a bolo do textu vložené až pri prepisovaní textu pri jeho neskorších redakciách.²³ Uvedenému môže nasvedčovať aj naše prechádzajúce konštatovanie, že v cirkvej slovančine sa termínu *oblastʹ* už nedával jeho veľkomoravský význam eparchia/diécéza, ale len význam všeobecného označenia územnej jednotky, a prepisovateľ sa ho v tomto prípade rozhodol konkretizovať na exaktnejšiu podobu.

Na základe vyššie naznačeného je možné konštatovať, že s veľkou pravdepodobnosťou slovienčina v čase Metodovho prekladu *Nomokánona* disponovala slovnou zásobou obsahujúcou slová ako *oblastʹ* a *strojenije*, ktoré azda označovali väčšie správne jednotky (resp. vo väčšej miere sa používalo označenie *oblastʹ* na označenie väčšej správnej jednotky, a hranice a spravovanie tejto jednotky sa nazývali *strojenije*, v menšej miere sa termín *strojenije* používal na označenie tejto územnej jednotky). Konštatovaniu, že *oblastʹ* a *strojenije* označovali väčšie správne jednotky, nasvedčuje aj význam termínov eparchia/diécéza v cirkvnom práve. Cirkvná diecéza zaberala väčšie územie, totožné so štátnou diecézou Rímskej ríše.²⁴ Predpoklad, že pojmy *oblastʹ* a *strojenije* označovali väčšie územia, naznačuje aj *Život Metoda*, v ktorom autor toh-

18 HAUPTOVÁ, Zoe et al. *Slovník jazyka staroslověnského*. Praha: ČSAV, 1985, s. 185. ISBN 8020002944.

19 JANYŠKOVÁ, ref. 15, s. 891.

20 Citovaný slovník uvádza význam v podobe: *-ořxovořia-* správa, spravovanie. ĎYČENKO, ref. 13, s. 674.

21 Porovnaj *Nomokanon* 48-49, ref. 16, s. 356 a 358.

22 HAVLOVÁ, Eva et al. *Etymologický slovník jazyka staroslověnského. Díl 3*. Praha: Academia, 1992, s. 165. ISBN 8020000313.

23 *MMFH IV. Leges, textus iuridici*. Eds. Dagmar Bartoňková, Radoslav Večerka et al. Praha: KLP, 2013, s. 206.

24 JAKUBČOVÁ, ref. 10, s. 12.

to hagiografického textu poukázal na to, že po príchode Metoda na Moravu (v roku 873) sa moravská *oblast* „začala rozširovať na všetky strany“.²⁵ V tomto konkrétnom prípade teda pojem *oblast* mohol zodpovedať celej mojmírovskej doméne. V *Živote Metoda* je však tento pojem použitý ešte raz, a to v kapitole 9, ktorá popisuje ponosy bavorského episkopátu a kráľa Ľudovíta Nemca voči Metodovi: „V našej oblasti učíš.“²⁶ V tomto prípade je pojem *oblast* chápaná z cirkevne-administratívneho hľadiska, môže sa však takisto zhodovať s územím moravskej arcidiecézy.

V čase prekladu *Nomokánona* ešte zrejme neexistovali špecifické termíny domáceho jazyka, ktoré by slúžili výlučne na označovanie jednotiek cirkevnej správy. Tá síce v nejakej nám bližšie neznámej forme existovala,²⁷ no terminológia tejto cirkevnej správy zrejme vznikla až pod vplyvom činnosti Konštantína a Metoda. Tu si môžeme položiť otázku, prečo Metod neprevzal v plnej miere grécke (azda s výnimkou okrajového slova *eparchija*) či latinské termíny? Mohlo to byť spôsobené tým, že mojmírovská miestna správa mala svoje vlastné správne jednotky, ktoré nemali priamu paralelu v byzantskom či rímskom správnom systéme a používanie ich označenia by bolo domácemu obyvateľstvu cudzie a nezrozumiteľné.

V jazykovednej literatúre je možné sa stretnúť s názorom, že neprevzatie pôvodných gréckych (či latinských) termínov môže odhaľovať priamy zámer prekladateľa: Metod ako prekladateľ *Nomokánona* uprednostnil zrozumiteľnosť termínov v ňom obsiahnutých pre jeho adresátov, a preto uprednostnil skôr slová existujúce v domácom jazykovom prostredí.²⁸ Tým síce skomplikoval úlohu pre naše súčasné porozumenie textu, no nepochybne bol jeho preklad prijateľnejší pre jeho vtedajších adresátov.

25 Žitije Mefodija 10, ref. 1, s. 154.

26 Žitije Mefodija 9, ref. 1, s. 151.

27 MARSINA, Richard. Vývoj cirkevnej organizácie na Slovensku v staršom stredoveku. In *Vývoj cirkevnej správy na Slovensku*. Eds. Vladimír Rábik et al. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2010, s. 15-21. ISBN 9788374903479; MARSINA, Richard. *Metodov boj*. Bratislava: Spolok slovenských spisovateľov, 2012, s. 36. ISBN 9788080616472; STEINHÜBEL, Ján. Kresťanstvo na Veľkej Morave pred príchodom Konštantína a Metoda. In MARTÍNEK, Peter – NOGOVÁ, Mária – HUBAČ, Marián (eds.). *Vzdelávanie – súčasť misie svätých Cyrila a Metoda*. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum, 2014, s. 6-17. ISBN 9788080526108; STEINHÜBEL, Ján. Kresťanstvo medzi Veľkou Moravou a Uhorskom. Otázka kontinuity a diskontinuity. In *Historia Slavorum Occidentis*, 2014, roč. 6, č. 1, s. 42-61. ISSN 2084-1213; DVORNÍK, František. *Byzantské misie u Slovanů*. Praha: Vyděšhrad, 1970, s. 172-173.

28 Pozri bližšie MMFH IV, ref. 23, s. 206-207; VAŠICA, Josef. *Literární památky epochy velkomoravské*. Praha: Lidová demokracie, 1966, s. 64-65.

Termíny *strana*, *predělъ*

Výraz	Význam	Použitie
<i>въ вesech(ъ) i stranachъ</i>	v osadách a na vidiekoch	Nk VII, 248
<i>podъ nimi sutъ strany</i>	podliehajú im kraje	Nk II, 264
<i>въ vsъchъ i stranachъ</i>	v osadách a na vidiekoch	Nk VII, 272
<i>obě straně chotěštaja sę прѣти</i>	obe strany chcjúce sa súdiť	Nk XV, 28
<i>nijedinogo ot stranъnychъ jep[i]s[ko]pъ</i>	nikoho z cudzích biskupov	Nk XX, 292
<i>stranъnymъ клиrikомъ</i>	cudzím klerikom	Nk XX, 292
<i>въ vsęкомъ градѣ i stranѣ</i>	v ktoromkoľvek hrade a kraji	Nk XXXIII, 313
<i>prebyvъšimъ въ stranachъ</i>	zostali vo svojich krajoch	Nk XXXVII, 324
<i>не достоитъ имъ предѣла въschыстати inomu</i>	nepatrí sa im zabráť územie pridelené inému	Nk II, 246
<i>кромѣ предѣла своего</i>	okrem svojho údely	Nk III, 246
<i>не достоитъ ходити въ с[ъ]rk[ъ]vi inogo предѣла</i>	nepatrí sa vchádzať do kostolov iného okrsku	Nk I, 262
<i>asiiskago предѣла jep[i]s[ko]p[o]mъ asiiskaja tьkmo stroiti</i>	biskupom ázijskej diecézy len ázijské veci spravovať	Nk I, 262

Staroslovienske slovo *strana* sa opakovane vyskytovalo v texte *Nomokánona* s významom kraj, kraje (v zmysle územnej jednotky),²⁹ vidiek, ale aj strana súdneho sporu. Nachádzame ho však aj v *Pochvalnom slove o Cyrilovi a Metodovi*, ktorého autor popisujúc príchod Metoda na Moravu napísal, že prišiel *въ strany moravьsky*,³⁰ čo by sme v tomto prípade mohli voľne preložiť ako „moravské končiny“. Keď sa Morava po príchode arcibiskupa Metoda „začala rozširovať na všetky strany“, ³¹ autor mal akiste na mysli končiny, smery.

Podobný význam si ponechalo slovo *strana* dodnes v bulharčine, macedónčine, starej češtine, ukrajinčine či ruštine.³² Staroslovienske *strana* bolo v texte

29 Často išlo o označenie Moravy ako celej krajiny. Porovnaj LYSÝ, Miroslav. *Moravia, Mojmirovci a Franská ríša. Štúdie k etnogenéze, politickým inštitúciám a ústavnému zriadeniu na území Slovenska vo včasnóm stredoveku*. Bratislava: Atticum, 2014, s. 107. ISBN 9788097138141; HUDÁČEK, Pavol. Kráľovstvo, monarchia alebo štát ? (k otázke používania konceptu štátu v ranom stredoveku). In *Forum historiae*, 2014, roč. 8 , č. 2, s. 1-44. ISSN 1337-6861.

30 Pochvalnoje slovo Kirillu i Mefodiju. In MMFH II, s. 173.

31 Ref. 1.

32 JANYŠKOVÁ, ref. 15, s. 887.

Nomokánona dvakrát použité aj s významom vidiek. Avšak v širšom kontexte týchto dvoch ustanovení môžeme význam vidiek nahradiť významom „to čo je bokom, to čo je stranou“. Na tomto mieste je zrejmé, že sémantická motivácia slova strana, kraj, dokonca aj slova okres je rovnaká: vyčlenenie jednotky jej oddelením od ostatného územia: okresaním (okres),³³ okrajom/krájaním (kraj)³⁴ či stranou (stsl. *strana*), alebo medzou, teda vymedzením územia (výraz medza prešiel do staromadžarského jazyka vo forme *megye*).³⁵

Vyššie uvedený význam staroslovienskeho *strana* vo význame vidiek/to čo je bokom, čo je stranou, je etymologicky správny. Aj v dnešnom jazyku sa slovo vidiek používa skôr na označenie toho „čo je mimo mesto, mimo centrum“. A práve takýto význam by sme skôr prideliť vyššie uvedeným dvom použitiam slova *strana*, než význam súčasného „vidiek“. Vyššie uvedené textové ukážky poukazujú, že odvodeniny staroslovienskeho *strana* v podobe *stranъnychъ*,³⁶ *stranъnymъ* boli používané vo význame cudzí. Nie je to prekvapivé, nakoľko tento význam sa nám zachoval v archaickej slovenčine,³⁷ ako aj v súčasných východoslovanských jazykoch. V XV. titule *Nomokánona* sa zachovalo jedno použitie slova *strana* vo význame sporovej strany. Význam tohto použitia je takmer identický s označením sporových „strán“ v súčasnej slovenčine.³⁸

Takmer všetky významy, ktoré sme pri slove *strana* uvideli pri jeho použití v *Nomokánone*, existovali aj v archaickej slovenčine. *Historický slovník slovenského jazyka* uvádza pri slove *strana* takéto významy: priestor, oblasť, kraj, končiny, územie, bok, bočná plocha, sporová strana.³⁹ Keďže sa jednalo o slovo, ktorého hlásková forma, ale aj význam boli takmer identické v starosloviencine aj v archaickej slovenčine, je možné predpokladať, že toto slovo existovalo v tejto forme a s týmto významom aj v slovencine. Nie je totiž možné predpokladať, že ak by toto slovo doniesli do nášho jazykového prostredia členovia byzantskej misie, za jej relatívne krátko pôsobenia by sa v domácom jazyku uchytilo tak,

33 KRÁLIK, ref. 12, s. 400; REJZEK, ref. 12, s. 469.

34 REJZEK, ref. 12 s. 341; KRÁLIK, ref. 12, s. 297.

35 Pozri bližšie: ONDRUŠ, Šimon. *Odtajnené trezory slov. II*. Martin: Matica Slovenská, 2002, s. 27. ISBN 8070906596.

36 V uvedenej podobe používa predmetný termín aj Súdny zákon pre ľud: „*Iže od stranъnychъ kupitiъ plěnnika...*“ Kto od cudzincov kúpi zajatca... Pozri bližšie: *Законъ судnyi ljudьmъ* 19, ref. 8, s. 167. Preklad v MMFH má slovné spojenie „od cudzích vojakov“, zatiaľ čo starosloviensky text slovo „vojakov“ neobsahuje.

37 MAJTÁN, Milan (ed.). *Historický slovník slovenského jazyka V*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 2000, s. 497. ISBN 8022406287.

38 O tom, že slovo strana sa používalo aj v archaickej slovenčine s významom označenia sporovej strany máme mnoho písomných svedectiev. Porovnaj KUCHAR, Rudolf. *Právo a slovenčina v dejinách*. Budmerice: Rak, 1998, s. 26, 85, 99, 101, 103, 104. ISBN 8085501147.

39 MAJTÁN, ref. 37, s. 497.

aby aj v nasledujúcich storočiach bolo používané v identickom význame. Je to teda o termín, pri ktorom Metod opätovne reflektoval tradíciu jeho používania v moravskom prostredí.

Môžeme konštatovať, že staroslovienske slovo *strana* bolo už v období prekladu *Nomokánonu* viacvýznamové, ale aj napriek tomu pri jeho čítaní nie je problém z kontextu celého ustanovenia pochopiť, v akom význame bolo slovo použité. Avšak priradiť termín *strana* konkrétnej územnej jednotke miestnej správy je problematické. Na základe dobového používania staroslovienskeho *strana*, ale aj archaického slovenského *strana* s významom vidiek, to čo je bokom/stranou, môžeme sa len pokúsiť konštatovať, že týmto termínom sa pravdepodobne označovali územia ležiace mimo centier (ktorými boli hrady).

Pre poznanie pomenovania jednotlivých územných správnych jednotiek na Morave je dôležitým staroslovienskym termínom *predělъ*. Pri letmom náhľade na toto slovo by sme ho mohli identifikovať so slovenským termínom údel, ktorého existencia sa niekedy predpokladá už v mojmirovskom (a neskôr arpádovskom) období ako územie pridelené mladším členom mojmirovského kniežacieho rodu. Samotný termín údel však v 9. storočí známy nebol a jedná sa o neologizmus.⁴⁰ V *Nomokánone* má *predělъ* širší význam. Použité bolo štyrikrát, a to vo význame územie, údel, okrsk, diecéza. Hoci sa v prípade druhej textovej ukážky používa termín *predělъ* s významom údel, nie je možné nájsť priamy súvis s inštitúciou „nitrianskeho údely“. V tomto prípade *Nomokánon* používal termín *predělъ* s významom všeobecne určenej územnej jednotky, ktorá je biskupovi pridelená (udelená) k spravovaniu a biskup nemá vykonávať svoje právomoci mimo túto územnú jednotku.

Sémantická motivácia takto použitého termínu *predělъ* je veľmi blízka motivácii vzniku a používania termínu údel, ako ho poznáme dnes (niečo čo je niekomu pridelené, udelené). Starosloviensky *predělъ* (hranica, medza, územie, končiny, kraj) je odvodený od stsl. *dělъ* s významom diel, časť.⁴¹ Vznik a používanie slova *predělъ* od slova *dělъ* s významom diel, časť, poukazuje na rovnakú motiváciu ako súčasné slovenské slová používané na označovanie územných jednotiek kraj, okres s vyššie naznačenou motiváciou krájať, kresť, teda odčleňovať niečo od niečoho. *Predělъ* bol teda územnou jednotkou odčlenenou od ostatného územia.

40 K prieniku termínu údel do historiografickej terminológie porovnaj WIHODA, Martin. *Morava v době knížecí 906–1197*. Praha: Nakladatelství Lidových novin, 2010, s. 9-10. ISBN 9788071065630.

41 HAVLOVÁ, ref. 22, s. 129. Ján Steinhübel uvádza, že do roku 1043 bol hranicu Uhorska hrebeň Fischbašských Álp zvaných *mons Predel*, oddeľujúci povodie strednej Mury s Korutánskom. STEINHÜBEL, ref. 7, s. 169.

Termíny *gradъ, město, vsъ*

Doterajšie termíny vyjadrovali väčšie územia, v tejto časti štúdie sa preto pozrieme na označenia sídel.

Výraz	Význam	Použitie
<i>въ vsѣкомъ gradѣ i stranѣ</i>	v ktoromkoľvek hrade alebo kraji	Nk, XXXIII, 313
<i>въ Костѣнтинѣ grad[ě]</i>	v Konštantínopole	Nk Index, 245
<i>не приѣмлемѣхъ gradом</i>	nie sú prijatí hradom	Nk X, 249
<i>оставлѣти мѣста своего i grada</i>	opustiť svoje miesto a hrad	Nk XII, 249
<i>gradомъ, въ нѣже s[vě]št[e]ni byša</i>	hradom, pre ktorý boli ordínovaní	Nk XII, 249
<i>от grada въ gradъ prechoditi</i>	prechádzať z hradu do hradu	Nk XII, 249
<i>ни двою gradu cъркѣвамъ клирика iskati</i>	ani chrámom dvoch hradov uchádzať sa o klerika	Nk XIX, 252
<i>въ друзѣхъ gradѣхъ</i>	v iných hradoch	Nk XX, 252
<i>а jelikože уже gradъ</i>	a ak už hrad	Nk II, 265
<i>въ gradѣхъ i въ vsѣхъ</i>	v hradoch a osadách (vsích)	Nk II, 265
<i>grad[ъ] ili мѣста та</i>	tie hrady alebo miesta	Nk III, 266
<i>въ чужѣмъ gradѣ</i>	v cudzom hrade	Nk III, 266
<i>ер[i]s[ko]pa gradъскаго</i>	hradského biskupa	Nk VII, 273
<i>причѣтъ grad[a] того</i>	klérus toho hradu	Nk X, 275
<i>своего grada оставити</i>	opustiť svoj hrad	Nk XII, 278
<i>от grada въ gradъ</i>	z hradu do hradu	Nk XII, 279
<i>старѣjšаго grada области</i>	hlavného hradu oblasti	Nk XIII, 280
<i>предъ stolъника c[ě]s[a]rъstvujučаго grad[a]</i>	pred metropolitu cisárskeho hradu	Nk XV, 284
<i>въ инъ grad[ъ] приѣтъ budetъ</i>	v inom hrade bude prijatý	Nk XVIII, 287
<i>не достоитъ клирикомъ въ v gradu</i>	nie je dovolené klerikom v hrade	Nk XIX, 290
<i>въ c[ъ]rk[ъ]въ inого grada</i>	do kostola iného hradu	Nk XIX, 291
<i>в c[ě]s[a]rъstvujučii grad[ъ]</i>	do cisárskeho hradu	Nk XX, 291
<i>да отидутъ из grada</i>	nech odídu z hradu	Nk XX, 291
<i>въ jeterѣхъ мѣстѣхъ i gradѣхъ</i>	v niektorých miestach a hradoch	Nk XXV, 295
<i>cъркѣвъныja i gradъskyja мѣтутъ вешти</i>	mätú veci cirkevné a svetské	Nk XXXIII, 313

<i>chodešče veščinu vь graděchъ</i>	chodiac neporiadne po hra- doch	Nk XXXIII, 313
<i>bez volě gradьskago ep[i]s[ko]pa</i>	bez povolenia hradského bis- kupa	Nk XXXIII, 313
<i>suščimъ vь vsękomъ gradě i straně</i>	nachádzajúci sa v akom- koľvek hrade či kraji	Nk XXXIII, 313
<i>gradьskymъ ep[i]s[ko]p[o]mъ</i>	hradským biskupom	Nk XXXIII, 314
<i>Ep[i]s[ko]pu že gradьskomu</i>	hradskému biskupovi	Nk XXXIII, 314
<i>vь vsъchъ, ili vь graděchъ</i>	v osadách alebo v hradoch	Nk XXXVIII, 329
<i>da ne vь gradě dva ep[i]s[ko]pa budeta</i>	nech nebudú v hrade dvaja biskupi	Nk XXXVIII, 329
<i>vь kojemyždo gradě</i>	v každom hrade	Nk XXXVIII, 330
<i>ktoryi ljudinъ vь gradě živyi</i>	laik, ktorý žije v hrade	Nk XLVII, 352
<i>ostavlęti męsta svojego i grada</i>	opustiť svoje miesto a hrad	Nk XII, 249
<i>ne ostavlęti že męstъ</i>	neopúšťať miesta	Nk XXXIII, 257
<i>grad[ъ] ili męsta ta</i>	hrad alebo tie miesta	Nk III, 266
<i>ne dostoitъ vь čjužemъ gradě cho- diti ni vь męsto, ježe jemu nęstъ vь oblasti</i>	nepatrí sa do cudzieho hradu chodiť ani na miesto, ktoré nie je v jeho oblasti	Nk III, 266
<i>vь męstěchъ vladomychъ drugy- chъ ep[i]s[ko]pъ</i>	v miestach ovládaných inými biskupmi	Nk III, 266
<i>sъ voleju ep[i]s[ko]pa męsta togo</i>	s dovolením biskupa toho miesta	Nk III, 266
<i>ni otvętu męsta imęti.</i>	ani obhájenie miesta (postu) mať.	Nk XVII, 286
<i>ostavlъ svoje męsto</i>	opustí svoje miesto (post/ úrad)	Nk XX, 291
<i>da na svoja męsta každo idetъ.</i>	nech sa každý vráti na svoje miesto (post).	Nk XX, 293
<i>vь jeterěchъ męstěchъ i graděchъ</i>	v niektorých miestach a hra- doch	Nk XXIII, 295
<i>ne dostoitъ slugamъ męsta imęti vь dijakonьstvě</i>	nepatrí sa sluhom mať miesto v diakonii	Nk XXVI, 301
<i>vь nichъže męstěchъ postrigli sę sutъ</i>	v miestach, kde boli postrih- nutí	Nk XXXIII, 313
<i>męstostavnomu jep(i)s(ko)pu</i>	miestnemu biskupovi	Nk XXXIV, 317
<i>męsto li vsъskago ep[i]s[ko]pa li prozvjutera</i>	miesto (post) alebo vidiecke- ho biskupa alebo presbytera	Nk XXXVIII, 329

<i>въ swoichъ мѣстѣхъ</i>	vo svojich miestach	Nk XLIX, 358
<i>въ градѣхъ i въ vsѣхъ</i>	v hradoch a osadách	Nk II, 265
<i>въ vsѣхъ i stranachъ</i>	v osadách a na vidiekoch	Nk VII, 272
<i>въ vsѣхъ, ili въ градѣхъ</i>	v osadách (vesnice) alebo v hradoch	Nk XXXVIII, 329

Gradъ

Staroslovienske slovo *gradъ* sa v texte *Nomokánona* nachádzalo celkovo 41-krát.⁴² Z tohto celkového počtu je 7-krát v slovnom spojení *Kostěntina gradъ* (Konštantínopol), teda centrum Byzantskej ríše. Ustálený význam majú aj ostatné 34 použitia slova *gradъ* a jeho gramatické formy, napr. *gradъskij*. Je zaujímavé, že pri takom pomerne častom použití tohto slova je jeho význam tak jednoznačný, bez väčších významových alternácií. Svedčí to o tom, že sa jednalo o slovo, ktorého význam bol v čase byzantskej misie ustálený, a teda dlhodobo používaný.

Zo staroslovienskeho *gradъ* očividne pochádza súčasné slovo hrad. Pôvodným významom stsl. *gradъ* je opevnené (ohradené) sídlisko. Predpokladáme praslovanskú podobu **gordъ* s rovnakým významom.⁴³

Pôvodné hrady boli identické s plochou hradu, vymedzenou opevnením (neskôr hradbami). Až neskôr sa z rozličných dôvodov mohlo začať rozlišovať medzi úzko vymedzeným opevnením (hradom) a osídlením, ktoré často vznikalo v okolí hradu, resp. v podhradí (mestom). Aj preto pripomeňme dosť podstatnú vec, a to že ani v latinskom jazyku sa pôvodne terminologicky nerozlišovalo medzi oboma útvarmi. Historici tak stoja pred neľahkou úlohou rozhodnúť sa, či latinský *civitas* alebo stsl. *gradъ* preložiť ako hrad, alebo ako mesto. Situáciu neľahčuje ani skutočnosť, že pôvodné právnohistorické vymedzenie stredovekého mesta, dané udelením privilégia, bolo oslabené výskumom hospodárskych dejín, skúmajúcich okrem iného aj predprivilegiálne sídelné lokality.⁴⁴ Azda nie je prekvapením, že jednotu medzi bádateľskou obcou v tomto ohľade nenájde. Pre naše potreby je zároveň dôležité ešte upozorniť, že Metod pri preklade *Nomokánonu* vychádzal z gréckeho výrazu *πολις*, ktorý preložil staroslovien-skym ekvivalentom *gradъ*. *πολις* samozrejme prekladáme podľa súčasného jazykového úzu ako mesto, avšak Metod prekladal *Nomokánon* pre potreby mo-

42 Súdny zákon pre ľud obsahuje slovo *gradъ* v čl. 15 a v čl. 21. Porovnaj Законъ судnyi ljudъmъ 15 a 21, ref. 8, s. 187, 191.

43 KRÁLÍK, ref. 12, s. 207; REJZEK, ref. 12, s. 235; HAVLOVÁ, Eva et al. *Etymologický slovník jazyka staroslověnského. Díl 4*. Praha: ČSAV, 1994, s. 198. ISBN 8020004912.

44 Pozri bližšie aj s prehľadom bádania a najnovšej literatúry LYSÁ, Žofia. *Bratislava na ceste k privilégiu 1291. Štúdie k dejinám Bratislavy v 13. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2014, s. 13-29, 54-68. ISBN 9788089396313.

ravskej cirkvi a pre obyvateľov Moravy. A práve z tohto dôvodu je namieste uprednostniť preklad termínu *gradъ* slovenským výrazom *hrad*, aby nevznikli zbytočné nedorozumenia o povahe týchto opevnených sídel.⁴⁵ Zreteľa hodné tiež je, že výraz *gradъ* použil Metod aj pri tvorbe *Súdneho zákonníka pre ľud*, pri ktorom vychádzal z textu gréckej *Eklogy*, kde pôvodným gréckym termínom bola *πολιτεία*.⁴⁶ Ak aj teda byzantskými (gréckymi) ekvivalentmi pôvodných termínov *πολις* a *πολιτεία* sú v dnešnej slovenčine mestá, ekvivalentnými sídelnými jednotkami pre 9. storočie sú hrady, ktorých funkcie, podoba, hospodárska úroveň či správa museli byť výrazne odlišné od pomerov v Byzancii.

Město

V *Nomokánone* sa často používalo i staroslovienske slovo *město*.⁴⁷ Spomedzi textových ukážok sme vypustili tie, kde slovo *město* bolo používané s významom „namiesto“ (*jastъ krovъ vъ męsъ męsto li zvěrojadinu*,⁴⁸ *vina męsto olъ atď.*). V zostávajúcich pätnástich výskytoch sa staroslovienske *město* používalo ako označenie plochy alebo s významom miesto ako úrad, post. Identické významy sú uvádzané aj slovníkoch staroslovienčiny: 1. miesto, priestor; 2. úrad, postavenie.⁴⁹ Možno konštatovať, že pri použití slova *město* v textoch *Nomokánona* je jeho význam dobre zrozumiteľný a významovo relatívne ustálený. Jedná sa o slovo praslovanského pôvodu, s pôvodnou formou **město*, s predpokladaným

45 Za takéto nedorozumenie pokladáme aj práce Ferdinanda Uličného, ktorý sa nielenže prikláňa k výrazu *mesto* aj pre útvary 9. storočia, ale vychádza z toho, že obyvatelia týchto „miest“ boli „mešťania“. Tento výraz však samozrejme evokuje ustálený význam mešťana, ktorý bol nielen obyvateľom mesta, ale najmä nositeľom špecifických práv (najmä práva voliť si predstaviteľov svojej komunity a vyňatie spod právomoci župana), o ktorých však do 13. storočia nemá v našom priestore zmysel hovoriť. Vidieť je to predovšetkým v Uličného monografii, ktorá konceptualizuje a hypertrofuje nami analyzované sídla z hľadiska ich hospodárskej podstaty ako mestá a ich obyvateľov ako mešťanov. ULIČNÝ, Ferdinand. *Trhy a mestá na Slovensku v 9. – 12. storočí*. In SEDLÁK, Vincent (ed.). *Zborník príspevkov k slovenským dejinám. K životnému jubileu univ. prof. PhDr. Richarda Marsinu, DrSc.* Bratislava: Slovenský historický ústav Matice slovenskej, 1998, s. 53-61; ULIČNÝ, Ferdinand. *Nitra – mesto v 9. – 12. storočí*. In MARSINA, Richard (ed.). *Nitra v slovenských dejinách*. Bratislava: Matica slovenská, 2002, s. 140-146; ULIČNÝ, Ferdinand. *O pôvode a význame slov ves, dedina, mesto*. In *Historický časopis*, 2010, roč. 58, č. 3, s. 575-581. ISSN 0018-2575; ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny Slovenska v 11. až 13. storočí*. Bratislava: Veda, 2013, s. 456-475. ISBN 9788022412926; ULIČNÝ, Ferdinand. *Obyčajové právo mešťanov do 13. storočia*. In *Historický časopis*, 2018, roč. 66, č. 2, s. 219-240. ISSN 0018-2575.

46 *Законъ судныи людѣмъ* 21, ref. 8, s. 191 a pozn. č. 51.

47 *Súdny zákon pre ľud* obsahoval dvakrát sa opakujúce slova *město* v čl. 22. V oboch prípadoch bolo použité s významom „miesto“. Porovnaj *Законъ судныи людѣмъ* 22, ref. 8, s. 191.

48 *Номоканонъ* 29, ref. 16, s. 306.

49 ERHART, Adolf et al. *Etymologický slovník jazyka staroslověnského. Díl 8*. Praha: ČSAV, 1998, s. 470. ISBN 8020006974.

pôvodným významom fyzického označenia plochy. Význam, ktorý toto slovo nadobudlo v neskorších slovanských jazykoch (v slovenčine mesto s významom lat. *oppidum, urbs, civitas*), je sekundárny. Možno teda predpokladať, že aj v slovienčine slovo město malo význam fyzického označenia miesta, následne označenia úradu či postu (nie význam mesto/oppidum/urbs).

Z toho vyplýva, že termín *město* nebol v sledovanom období používaný na označovanie konkrétnych územných jednotiek mojmirovskej miestnej správy. Ak by sme hľadali jeho použitie v systéme miestnej správy, skôr bolo používané na abstraktné označenie úradníckeho miesta, postu. Nešlo však o označovanie konkrétneho postu identifikovateľného v hierarchickej štruktúre úradov, ale len na označenie úradníckeho miesta ako takého.

Stojí však určite za povšimnutie, že v *Nomokánone* Metod používal výraz město vo význame plocha vtedy, keď prekladal grécke výrazy *τόπος* alebo *χώρα*. Prvé by sme do súčasnej slovenčiny preložili ako miesto, to druhé ako krajina. Pre neskorší terminologický vývoj sú podľa nášho názoru zaujímavé tie slovné spojenia, pri ktorých sa *město* dostalo do protikladu s výrazom *gradъ*. *Město* sa tak stalo v istých prípadoch protikladom *gradu*, napríklad ak biskup nesmel opustiť svoje *město* a *gradъ* (XII, 249), alebo nemal chodiť do iného *gradu* ani *města* (III, 265). Titul *III Nomokánonu* (na s. 265-266) rozoberá, že biskup nemá chodiť do hradov a osád (*vsъ*), ktoré nie sú pod jeho právomocou a mal by byť zbavený svojej hodnosti, ak tak urobil bez dovolenia biskupa toho *gradъu* či *města*. Práve v tomto titule vidíme, že u Metoda bolo *město* okolím *gradъu*, čiže miestom, kde sa nachádzajú *vsъ*. Preto územie, na ktorom biskup vykonával podľa staroslovienskeho prekladu *Nomokánonu* svoju právomoc, sa skladalo zo sídelného *gradu* a jemu prináležiaceho okolia (*města*). Nedá sa celkom jasne vystopovať, či Metod túto sémantickú dvojicu vytvoril svojím prekladom sám, alebo sa prispôbil domácomu jazyku. Zo štýlu jeho prekladu by sa dala predpokladať viac druhá možnosť.

Hoci to s našou témou súvisí nepriamo, radi by sme upozornili ešte na jednu okolnosť, ktorá súvisí s výrazom *město*. Je totiž evidentné, že v neskoršom období sa jeden z významov tohto slova, teda okolie hradu (vidiek hradu), stal východiskom pre vznik pojmu mesto. Žiaľ, neskoršie staroslovienske pamiatky (pôvodom) z Čiech, najmä svätováclavské a svätoľudmilské legendy, nám nepomôžu a k dispozícii nám tak zostala len *Česká veršovaná kronika* zo začiatku 14. storočia. Jej po mene neznámy autor zachytil slávnú radu veštkyne Libuše o založení *města* Praha.⁵⁰ Rozlišovanie medzi hradom a mestom je však veľmi

50 *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila (1). Vydání textu a veškerého textového materiálu.* Eds. Jiří Daňhelka et al. Praha: Academia, 1988, s. 150. „Stavte město, to vám káže, / tu kdežť to já vám ukáží, / u Vltavy pod Petřínem, / kdežto tesař činí práh s svým synem. / Pro práh městu vzdějte Praha, / toho města bude silná dráha. / Neb jakž kniežata i králové, / lidé silní

pekne vyobrazené aj v rozprávani o tzv. Luckej vojne, v ktorej sa pri zmienke o Vratislavi (Vlastislavi) spomína, že „*to město bieše on [t. j. Vladislav, údajný žatecký knieža – R. J., M. L.] stavil / a nad ním tvrdý hrad byl postavil*“.⁵¹ Naše predpoklady môžeme čiastočne potvrdiť aj latinskými listinami. Rozdiel medzi hradom (*castrum*) a jeho okolím (*locus*) sa nám tak objavuje v listine Nitrianskej kapituly z roku 1246, potvrdzujúcej odovzdanie istého hradu a územia (*cum loco*) pri ňom ležiacom.⁵²

Azda preto nebudeme ďaleko od pravdy, ak vyslovíme domnienku, že termín *město* získal nový význam v 13. storočí vďaka tomu, že komunity obyvateľov sídliaich v okolí hradov získali od panovníkov výsady.⁵³ Dovtedy používaný výraz *město* ako okolie hradu získal nový význam v podobe označenia sídelnej jednotky, na ktorej žilo privilegované spoločenstvo mešťanov (*cives*) a hostí (*hospites*).

VЬSЬ

Slovo *vьsь* je v *Nomokánone* pomerne zriedkavo obsiahnuté.⁵⁴ Celkovo bolo v texte *Nomokánona* použité len trikrát, ale pri týchto použitíach bol jeho význam pomerne jednoznačný – osada.⁵⁵ (V archaickej slovenčine bol bežne používaný termín *ves*,⁵⁶ tento termín sa zachoval aj v súčasnej češtine. V súčasnej

jako lvové / proti prahu klánějí hlavu, / aby ji jměli zdrávu, / takež proti Prazě, městu mému; / nebo bude čest i chvála jemu.“

- 51 *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*, ref. 50, s. 251. Mohli by sme pri citovaní tohto textu spomenúť, že jeho predlohou bola kronika pražského kanonika Kosmasa, ktorý túto pevnosť nazýva iba hradom (*urbs*). *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum I 10. Monumenta germaniae historica, Scriptorum rerum Germanicarum Nova series*. Ed. Bertold Bretholz. Berolini: Weidmanos, 1923, s. 26.
- 52 *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II* (ďalej CDES II). Ed. Richard Marsina. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1987, č. 238, s. 165: „*cum uno loco castris eidem castro adiacentem*...“ Roku 1251 daroval uhorský kráľ Belo IV. „*locum sub castro Turul*“ premonštrátskemu rádu. Porovnaj tamže, č. 370, s. 256-257.
- 53 Nemuseli však byť len v blízkom okolí hradov, ako dosvedčujú výsady pre Trnavčanov v Bratislavskom komitáte „*in (...) locus, qui Zumbothel dicitur*“. CDES II, ref. 52, č. 44, s. 30.
- 54 Slovo *vsi* sa vyskytuje jedenkrát aj v *Súdnom zákone pre ľud* v čl. 15, s významom českého „*ves*“. V článkoch 1 a 15 sa používa obsahom podobné selo. Porovnaj *Законъ судnyi ljudьmъ* 1 a 15, ref. 8, s. 178 a 187.
- 55 *Slovník jazyka staroslověnského* cituje aj vyššie uvedené použitia slova *vьsь* v *Nomokánone* a dáva im význam českého „*ves*“, „*vesnice*“. KURZ, Josef et al. *Slovník jazyka staroslověnského. Díl 6*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1958, s. 368. ISBN 8020002944.
- 56 Práve v staroslovienskom slove *vьsь* a českom a slovenskom slove *ves* je zreteľne postrehnuteľná posledná zmena, ktorá stála za úplným rozpadom praslovanskej jazykovej jednoty (tá sa kladie približne do 10. st.) – jedná sa o zánik a vokalizáciu jerov. V slove *vьsь* na základe Havlíkovho pravidla zanikol posledný jer a druhý sa vokalizoval na písmeno „e“. K Havlí-

slovenčine nachádzame slovo ves už zriedkavejšie, skôr sa nám zachovalo najmä v miestnych označeniach miest typu Spišská Nová Ves, Pavlova Ves atď.).⁵⁷ Slovník jazyka staroslověnského uvádza heslo *вѣсь* dvakrát. V prvom prípade je slovu *вѣсь* pripísaný vyššie uvedený význam osada, pri druhom použití je tomuto heslu (foneticky identickému *вѣсь*) daný význam „všeobecný“, „každý“, „celý“. Práve koreňom slovenského slova „všeobecný“ je slovo obec, teda jedno zo synonymov archaickejšieho slova ves. Sémantická motivácia slov *вѣсь* a obec je teda rovnaká.

Keďže termín *вѣсь* sa zriedkavo vyskytoval v *Nomokánone*, nie je možné len na základe rozboru textu *Nomokánona* konštatovať, že sa jednalo o termín ustálený a dlhodobo používaný v jazykovom prostredí mojmirovskej Moravy.⁵⁸

Ustálenosť a dlhodobosť jeho používania možno však predpokladať na základe etymologického rozboru: základom staroslovienskeho *вѣсь* je praslovanské **вѣсь*. Hoci pritom tieto slová majú identickú podobu, ich význam identický nemusí byť. Praslovanské **вѣсь* malo predpokladaný význam sídliska príslušníkov rodu/rodiny. Staroslovienske *вѣсь* sa však prekladá vo význame osada, bez bližšieho poukázania, či v tejto osade žili príslušníci jedného rodu/rodiny. Avšak vzhľadom na poznatky o rodinnom živote a rodinoprávnych vzťahoch na Veľkej Morave je možné predpokladať, že aj staroslovienskemu *вѣсь* v období Veľkej Moravy bol stále priznávaný význam označenia miesta, kde žijú príslušníci rodiny/rodu či rodinného nedielu.⁵⁹

kovmu pravidlu zániku a vokalizácii jerov pozri bližšie PUKANEC, Martin. *Od indoeurópciny k praslovančine*. Brno: Tribun EU, 2010, s. 51. ISBN 9788073992323.

57 K problematike používania a významu slov ves a dedina pozri bližšie: ŽIGO, Pavol. Dedina – ves – selo – derevňa v nárečiach starých Slovanov. In *Historický časopis*, 2009, roč. 57, č. 2, s. 329-338. ISSN 0018-2575; ŽIGO, Pavol. O pôvode a význame slov ves a dedina. In *Historický časopis*, 2011, roč. 59, č. 1, s. 119-125. ISSN 0018-2575; Tiež STANISLAV, Ján. *Odkryté mená slovenských miest a dedín*. Martin: Matica Slovenská, 2008. ISBN 9788070908891.

58 Existoval však výraz „všetci Moravia“, ktorý nachádzame v príslušných jazykových ekvivalentoch nielen v latinsky písaných prameňoch, ale aj v *Živote Metoda*. Svätopluk vítal Metoda „*съ вѣсьми моравляны*“. Ref. 1.

59 Pozri bližšie: JÁGER, Róbert. Lingvisticko-etymologická analýza najstarších termínov rodinoprávnych vzťahov v západo-slovanskom jazykovom prostredí. In *Štát a právo*, 2016, roč. 2, č. 1, s. 88-129. ISSN 1339-7753; GÁBRIŠ, Tomáš – JÁGER, Róbert. *Najstaršie právo na Slovensku? Pokus o rekonštrukciu predcyrilometodského normatívneho systému*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2016, s. 171 a inde. ISBN 9788081685071; ŽIGO, Pavol. Tendencie v pomenovaní rodinných vzťahov v slovenčine. In *Dialog pokoleí w języku potocznym, w języku wsi i miasta, w literaturze, w publicystyce, w tekstach kultury*. Warszawa: Towarzystwo kultury języka, 2015, s. 331-342. ISBN 9788364111099; ŽIGO, Pavol. Pomenovania príslušníkov rodiny a rodinných vzťahov v predpisovnej slovenčine. In *Forum historiae*, 2012, roč. 6, č. 1. ISSN 1337-6861.

Proti hypotéze, že vo veľkomoravskom období vo vsi prevládali vzťahy primárne rodinné je možné oponovať dobovými miestnymi názvami väčšiny osád. Ján Stanislav poukazuje na

Na rozdiel od vyššie uvedených slovných označení jednotlivých územných jednotiek, pri termíne *вѣсь* máme istotu, že je to najmenšia sídelná jednotka, ktorú obývali príslušníci rodiny/rodu, teda rodinného nedielu. Pre bližší popis riadenia tejto jednotky môžeme použiť kombináciu poznatkov rodinnoprávnych vzťahov v rodinnom nediele s poznatkami lingvistickej etymológie analyzujúcej postavenie hlavy rodiny, ktorá stála na čele rodinného nedielu, kryjúceho sa s územím *вѣси*.

Štefan Luby uvádza, že na čele rodu (rodinného nedielu či čeľade) stál otec rodiny. Ocom rodiny nebol len otec detí, ale najstarší žijúci mužský predok (otcovský nediel) alebo iný najstarší mužský člen rodu (bratský nediel). Bol to *starešina*, *dědъ* (praotec, starý otec) alebo *starosta*.⁶⁰ Práve termín *starešina* máme, na rozdiel od *starostu*, dochovaný aj v texte *Nomokánona*. Slovo *starosta* sa nevyskytuje v *Nomokánone* ani v iných staroslovienskych pamiatkach. Šimon Ondruš však dokazuje jeho používanie v slovienčine aj archaickej slovenčine⁶¹ a zároveň aj vysvetľuje, prečo sa nevyskytuje v staroslovienčine.⁶²

Staroslovienske termíny *dědъ*, *отѣцъ*⁶³ (otec)⁶⁴ sa v identických podobách vyskytovali už v praslovančine. Tieto slová vznikli z tzv. lalických slov, teda zo slov detskej reči,⁶⁵ s charakteristickým opakovaním spoluhlásky⁶⁶ (napr. „mama“, „papa“, „d’ad’a“)⁶⁷ a nemajú etymologický základ v konkrétnom starobyľom pôvodnom význame. Preto analýza termínu *отѣцъ* či *dědъ* nemôže poslúžiť na

množstvo pôvodných veľkomoravských miestnych názvov osád, ktoré reflektovali zamestnanecký charakter obyvateľov danej osady (Psiare, v obci žili chovatelia psov atď.). Avšak takéto tvrdenie nie je možné použiť ako absolútny dôkaz proti tomu, že práve príslušníci rodu obývajúci danú osadu sa venovali konkrétnemu remeslu, ktoré neskôr inšpirovalo aj pomenovanie danej osady. Ak predpokladáme, že do takýchto osád prichádzali aj nie príslušníci rodín, aby sa tu „vyučili povolaniu“, a aj keby v osade zostali žiť a pracovať ako „paholkovia“, stále v zmysle dobového obyčajového práva patrili pod zvrchovanú právomoc hlavy rodiny. Zastávame teda názor, že ak sa aj osady už vo veľkomoravskom období remeselnícky špecializovali, nemuselo to nevyhnutne znamenať úplný rozpad rodinných väzieb v osade.

60 LUBY, Štefan. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: IURA EDITION, 2002, s. 302. ISBN 8089047483.

61 MAJTÁN, ref. 37, s. 448.

62 Porovnaj ONDRUŠ, ref. 35, s. 34.

63 K podobám, aké má slovo „otec“ v slovanských jazykoch pozri bližšie: MAŇCZAK, Witold. *Przedhistoryczne migracje słowian pochodzenie języka staro-cerkiewno-słowiańskiego*. Krakov: Poľská akadémia vied, 2004, s. 132. ISBN 8388857797.

64 KURZ, Josef. *Učebnice jazyka staroslověnského*. Praha: Slovenské pedagogické nakladatel'stvo, 1969, s. 49.

65 MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: ČSAV, 1957, s. 422.

66 HAVLOVÁ, Eva et al. *Etymologický slovník jazyka staroslověnského. Díl 2*. Praha: Academia, 1990, s. 127. ISBN 8020002227.

67 Vo východoslovanských jazykoch dodnes označenie pre strýka či iného mužského príslušníka rodiny rodičov.

verifikovanie vyššie uvedeného postavenia hlavy rodiny. Je nutné analyzovať iný termín, ktorým bola hlava rodiny označovaná z pozície iných príslušníkov rodiny: vhodným je slovo „svokor“, v staroslovienčine *svekorъ*,⁶⁸ *svekry*;⁶⁹ takto bola hlava rodiny označovaná nevestami vydatými do rodiny.⁷⁰ Tieto slová majú spoločný praslovanský základ **svekorъ*, *svekry* a zároveň predpokladaný praindoeurópsky základ: **sveKuro-s*, resp. **svelcur-o-s*, pričom prvá časť tohto slova *sve* označuje „svoje“ a *cur-o-* „ktorý prináleží“,⁷¹ alebo „pán“. ⁷² Spolu tieto slová znamenali, ten ktorý prináleží sám sebe (voľnejšie preložené „sám sebe pánom“, „zvrchovaný pán nad sebou“, „ten, ktorý nemá nad sebou iného pána“).⁷³

V prípade rodinných čeladi malo označenie *svekorъ* s významom „sám sebe pánom“ opodstatnenie: jedine hlava rodiny bola suverénom, ktorého rozhodovacej právomoci podliehali všetky osoby patriace do rodiny. Do rodiny patrili aj ženy do rodiny vydaté, pričom počas života otca boli aj nevesty pod primárnou právomocou otca rodiny; až po jeho smrti túto moc preberali jeho synovia. Význam termínu *svekrty* v podobe ten, kto je sám sebe vládcom, teda plne korešponduje s nazeraním na dominantné postavenie hlavy rodiny, ako ho podávajú dejiny.

Ako sme už uviedli, hlava rodiny bola označovaná aj termínom *starešina* alebo *starosta*. Koreňom oboch týchto termínov je základ *starъ* vo význame starý. Druhým staroslovienským slovom označujúcim starého bol termín *vetъchъ* vo význame chabého, vetchého starca. Naproti tomu termín *starъ* bol používaný na označenie starého človeka v plnej sile, ktorý bol schopný zastávať vedúce miesta v spoločnosti. O tom, že staroslovienčina dávala slovu *starъ* vyššie naznačený význam, svedčia aj používané deriváty slova *starъ*: *starěšina*. A práve slovo *starěšina* máme doložené aj v *Nomokánon* v dvoch prípadoch: „*Ep(i)s(ko)p(o)mъ kogoždo jazyka věděti do/stoiti svojego starěšinu, iměti i jako glavu*.“ Biskupi každého národa majú poznať svojho *starešinu* a považovať ho za

68 KURZ, ref. 64, s. 66.

69 HAUPTOVÁ, Zoe et al. *Slovník jazyka staroslověnského. Díl 36*. Praha: Academia, 1983, s. 25. ISBN 8020002944.

70 Jedná sa o slovo rovnomerne rozšírené v slovanských jazykoch. Vyskytuje sa v nasledujúcich podobách: v poľskom jazyku *świekiei*, bulharčine *svěkár*, srbochorvátčine *spekrva*, macedónčine *svekor*, srbochorvátčine *svekar*, slovenčine *svokor*, *svokra* a starej češtine *svekr*, *svekrúše*, slovinčine *sveker*, ruštine *svekróv*, bieloruštine *svekar*, ukrajinčine *svėkor*. Uvedené termíny majú významy manželov otec, svokor (otec manžela a manželky), výnimočne aj švagor. JANYŠKOVÁ, ref. 15, s. 904.

71 MACHEK, ref. 65, s. 595.

72 JANYŠKOVÁ, ref. 15, s. 904.

73 Relikt tohto praindoeurópskeho základu vraj možno nájsť v Grécku, kde ženy oslovujú mužovho otca termínom „zvrchovaný pán“. Pozri bližšie: MACHEK, ref. 65, s. 595. Porovnaj s JANYŠKOVÁ, ref. 15, s. 904.

svoju hlavu.⁷⁴ „*Ašte kotoryi ep(i)s(ko)pъ s(ve)štenije ep(i)s(ko)pъsko priimet(ъ) i načerenъ starěišina byti.*“ Ak niektorý biskup prijme biskupské svätenie, a je uctievaný ako predstavený ľudu...⁷⁵

Hoci v *Nomokánone* sa termín *starešina* vyskytoval len dvakrát, pri oboch týchto použitíach mal význam starešina – predstavený. V uvedených textových ukážkach má slovo *starešina* už mierne širší význam oproti pôvodnému označeniu hlavy rodiny/rodu. Slovo pôvodne označujúce hlavu rodiny – predstaveného v rode, bolo neskôr používané aj na označovanie hlavy alebo predstaveného inej jednotky/subjektu ako rodiny.

Podobný významový posun sa nám zachoval aj v archaickej slovenčine.⁷⁶ Slovo starosta bolo pôvodne používané na označenie „vrcholného predstaveného rodiny“, ktorá obývala ves/osadu. Neskôr, keď v osadách stratili význam pokrvné zväzky a osady (neskôr obce) boli už len jednotkami územnej správy bez nevyhnutnej pokrvnej príbuznosti osôb ich obývajúcich, pôvodné označovanie hlavy rodiny starosta sa naďalej používalo pre vrchného predstaveného v obci.⁷⁷ Určitou obdobou významového posunu z označenia hlavy rodiny na označenie predstaviteľa územnej jednotky môže byť aj archaické slovenské *starší*, *obecný starší*,⁷⁸ ako aj použitie slova *starší* s významom vyššie spoločensky zaradený úradný činiteľ.⁷⁹

Ďalším termínom, ktorým bola označovaná hlava rodiny (rodinného nedielu) bol *děďbъ*. *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* uvádza, že derivátom tohto termínu je staroslovienske slovo *děďbnъ*⁸⁰ vo význame dedičná zem.⁸¹ Machek tvrdí, že dedina, teda majetok, ktorému vládne *děďbъ*, mal pôvodný význam rodového majetku, pozemkového majetku alebo nehnuteľného majetku. S rovnakým významom sa používal aj archaický slovenský výraz dedina (majetok, grunt po dedovi).⁸² Derivátom slova *děďbъ* je aj slovo *dediť*, ktoré malo

74 Nomokanonъ 2, ref. 9, s. 264.

75 Nomokanonъ 10, ref. 9, s. 275.

76 MAJTÁN, ref. 37, s. 448.

77 Predstaviteľ – veliteľ, *starěišinъskъ* vladársky, vládco, *starěišinъstvovati* vládnuť. JANYŠKOVÁ, ref. 15, s. 874.

78 „*Pred zvrchu psanimy osobami a obecnimi starssimi strany teho...Ružomberok 1576. ...wsseczkich prisedicich stal se zapis a starssi nagprvsu tito.*“ Sliače, 1600. KUCHAR, ref. 38, s.112. Porovnaj s MAJTÁN, ref. 37, s. 444.

79 Tamže, s. 449.

80 Starosloviencinou písané dokumenty veľkomoravského obdobia používali na označenie „dediny“ termín *selo* vo význame sídlo, statok. Podobná sémantická motivácia termínov *děďbnъ* a *selo* je teda zrejmá.

81 HAVLOVÁ, ref. 66, s. 127.

82 MAJTÁN, Milan (ed.). *Historický slovník slovenského jazyka I*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 1991. s. 238. ISBN 8022402281.

v archaickej slovenčine význam dostať dedovskú moc, neskôr získať čokoľvek z dedovského majetku.⁸³ S rovnakými významami boli používané aj archaické slovenské výrazy *dedičný*, *dedičiť*.⁸⁴

Aj v prípade termínov *děd* a *starosta/starešina* a z nich odvodených slov je teda možné predpokladať, že sa jednalo o termíny domáceho jazykového prostredia, ktoré už pred príchodom byzantskej misie boli dlhodobo používané. Nasvedčuje tomu ich relatívna ustálenosť používania aj v neskorších obdobiach.

Pre vytvorenie predstavy, ako fyzicky vyzerala ves môžeme použiť poznatky archeológie. Podľa archeologických výskumov realizovaných na území Veľkej Moravy mali vsi charakter otvorených osád, ktoré pozostávali z domov štvorholníkového pôdorysu. Počet domov v osade málokedy prekročil desať. Predpokladá sa, že v jednom dome mohli žiť tri generácie – rodičia, deti i prarodičia. Pri ideálnom stave mohlo žiť 6 jedincov v jednom dome. V takom prípade jedna vidiecka osada mala 40 až 60 obyvateľov.⁸⁵ Práve informácia o predpokladanom približnom počte obyvateľov osady je pre nás relevantná, nakoľko ju môžeme považovať za potvrdzujúcu našu hypotézu, že ešte aj v období veľkomoravskom prevládali medzi obyvateľmi vsi rodinné vzťahy: práve počet 40 – 60 obyvateľov môže byť približným počtom, ktorý „veľká rodina“ (či rodinný nediel) obývajúc jednú ves mohla mať.

Zhrnutie poznatkov o miestnej správe

Vychádzajúc z hypotézy, že v období prekladu *Nomokánonu* do staroslovienciny vznikali územné jednotky cirkevnej správy podľa vzoru pôvodnejších územných jednotiek miestnej správy predpokladáme, že termíny domáceho jazykového prostredia v *Nomokánone* obsiahnuté a použité na označenie územných jednotiek cirkevnej správy boli pôvodne používané na označenie jednotiek miestnej správy. Ak je tomu naozaj tak, tak po pokuse o identifikovanie názvov územných jednotiek miestnej správy na Veľkej Morave sa môžeme pokúsiť o ich približné zaradenie do sústavy hierarchického usporiadania jednotiek miestnej správy v danom období.

83 MACHEK, ref. 65, s. 113.

84 MAJTÁN, ref. 82, s. 238.

85 IVANIČ, Peter. *Západní Slovania v rannom stredoveku*. Nitra: Univerzita Konštantína filozofa v Nitre – Filozofická fakulta, 2011, s. 30. ISBN 9788080949921; RUTTKAY, Alexander – RUTTKAY, Matej – ŠALKOVSKÝ, Peter. *Slovensko vo včasnom stredoveku*. Nitra: Archeologický ústav SAV, 2002, s. 69-80. ISBN 8088709601; ŠALKOVSKÝ, Peter. *Dedinský dom a sídlo vo včasnom stredoveku*. In *Ludová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku z pohľadu najnovších poznatkov archeológie a etnografie*. Eds. Juraj Botík, Peter Šalkovský, Matej Ruttkay. Bratislava: Academia Electronic Press, 1998, s. 9-36. ISBN 8088880262.

Môžeme predpokladať, že najmenšou správnu jednotkou bola *vesb* (ves, osada), v ktorej pravdepodobne ešte aj v mojmírovskom období prevládali medzi jej obyvateľmi primárne príbuzenské vzťahy.⁸⁶ Na čele tejto jednotky stál *starešina* či *starosta* ako najstarší mužský predok či najstarší žijúci mužský príbuzný s rozsiahlou právomocou nad jemu podriadenými osobami.

Teritoriálne väčšou⁸⁷ jednotkou bol *gradb* (hrad), ktorého základným znakom bolo ohradenie jeho územia drevo-zemným opevnením. V rámci neho s najväčšou pravdepodobnosťou žili obyvatelia bez nevyhnutnosti príbuzenských väzieb.⁸⁸ Hlavným predstaviteľom tu bol zrejme župan a inde knieža.⁸⁹ Akým spôsobom hlavný predstaviteľ *gradu* nadobudol svoju hodnosť, sa na základe našich prameňov určiť nedá. Vieme síce o existencii druhostupňových kniežat podieľajúcich sa s Mojmírovcami na moci,⁹⁰ avšak odkiaľ sa táto aristokracia brala a aký bol zdroj ich moci a legitimacy, či ako vôbec donútili obyvateľov, aby im spomínané *grady* postavili, vieme ešte menej, ako o nástupníckom systéme Mojmírovcov, čiže vlastne nič.

Okrem označenia *starešina* nám ako predstaviteľ správy vystupuje aj označenie *stolbnikb*. V texte *Nomokánona* sa tento termín nachádza len raz: *stolbnika c(ě)s(a)rǣstvjuščago grad(a)* vo význame metropolita cisárskeho mesta (Nk XV, 284). Podotknime, že Metod výraz cisárske mesto použil pri preklade názvu Konštantínopol, išlo teda o najvyššieho predstaviteľa byzantskej cirkvi, o konštantínopolského patriarchu. Takáto funkcia však, samozrejme, na Morave neexistovala, týmto „stolníkom“ bol teda s najväčšou pravdepodobnosťou Metod sám. V niektorých prácach sa síce predpokladá existencia stolníkov už v 9. storočí,⁹¹ ide však o neskoršie analógie z Uhorska. Nedá sa vylúčiť, že v *Nomokánone* použil Metod výraz *stolbnikb* ako pomerne všeobecný termín.

86 Uvedené konštatovanie však nie je verifikované.

87 Ale predpokladáme, že nie vyššou jednotkou v sústave hierarchického usporiadania jednotiek miestnej správy. K systému správnych jednotiek na Veľkej Morave pozri bližšie napr. ME-SIARKIN, Adam. Veča. Príspevok k dejinám slovanského práva. In *Historický časopis*, 2016, roč. 64, č. 2, s. 333-360. ISSN 0018-2575.

88 Rozlišovanie *vesi* a *gradba* malo význam aj v práve Veľkej Moravy. Zákonník obsahoval ustanovenie, ktoré ukladalo rozdielne tresty podľa toho, či protiprávne konanie sa udialo v *grade*, alebo vo *vesi*.

89 Ref. 3.

90 HAVLÍK, Lubomír E. *Slovanské státní útvary raného středověku. Politické postavení, společenská a vládní organizace státních útvarů ve východní, střední a jihovýchodní Evropě od 8. do 11. století*. Praha: Academia, 1987, s. 75. HAVLÍK, ref. 4, s. 65; TŘEŠTÍK, Dušan. *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530 – 935)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997, s. 288; STEINHÜBEL, ref. 7, s. 229-230; LYSÝ, ref. 29, s. 127-129.

91 SOKOLOVSKÝ, Leon. *Prehľad dejín verejnej správy na území Slovenska. I. časť (Od počiatkov do roku 1526)*. Bratislava : Metodické centrum mesta Bratislavy, 1995, s. 14.

Staroslovienským termínom *strana* sa v *Nomokánone* označovali jednak územia „ležiace stranou“, ale aj vidiek, teda tiež územia ležiace mimo mestá, mimo hlavné centrá. Ak *Nomokánon* reflektuje veľkomoravskú realitu pomenovávania oblastí mimo miest (mimo *gradov*), termínom *strana* by sme mohli označiť územie zahŕňajúce okolie miest, okolité *vsi* pravdepodobne nevynímajúc. Predpokladáme, že týmto termínom sa pravdepodobne neoznačovala konkrétna územná jednotka, ktorú by sme mohli zaradiť do systému hierarchického usporiadania územných jednotiek miestnej (či cirkevnej) správy.

Staroslovienskými termínmi *oblast* a *strojenije* boli v texte *Nomokánona* najčastejšie označované jednotky cirkevnej správy, ktoré môžeme nazvať eparchia/diecéza. Predpokladáme, že termínmi *oblast* a *strojenije* sa označovala jedna a tá istá jednotka miestnej správy, a že sa nejednalo o rozdielne územné jednotky (termínom *strojenije* sa označovala nielen samotná územná jednotka, ale aj jej hranice. Rovnako sa termínom *strojenije* označoval aj výkon správy nad touto jednotkou). Termínom *oblast* bola v menšej miere označovaná aj právomoc nad danou územnou jednotkou. Ako určitú paralelu s označovaním hranice (medze) a vymedzením spravovania záležitostí v dnešnom jazyku môžeme uviesť slovné spojenie „vymedziť právomoci“. Slovo medza je dodnes dobre zrozumiteľné ako ohraničenie niečoho a v maďarčine, pod vplyvom slovanského jazykového prostredia bol označovaný územný obvod hradského komitátu a potom šľachtickej stolice termínom *megye*.⁹²

Ak aj v tomto prípade autor *Nomokánona* vzal za predlohu správy cirkevných záležitostí už existujúcu miestnu správu (svetských) záležitostí, možno predpokladať, že termínmi *oblast* a *strojenije* sa nazývali väčšie územia, niekedy nepresne označované v historickej spisbe ako župy. Mätúce pritom môže byť, že na označenie jednej územnej jednotky sa používali dva rozdielne termíny. Uvedená skutočnosť však mohla byť spôsobená tým, že v mojmirovskom období ešte nebola ustálená správna terminológia a na jeden pojem sa používali aj dva, či tri termíny.⁹³

92 ONDRUŠ, ref. 35, s. 35. K otázkam kontinuity či diskontinuity medzi Veľkou Moravou a ranofeudálnym Uhorskom porovnaj LUKAČKA, Ján. Čo zostalo z cyrilo-metodského dedičstva a veľkomoravského kresťanstva v 10. storočí? (k problematike kontinuity veľkomoravského a včasnouhorského kresťanstva). In *Tradicia a prítomnosť misijného diela sv. Cyrila a Metoda*. Nitra: UKF, 2013, s. 163-177. ISBN 97880558041019; LUKAČKA, Ján. Kontinuita či diskontinuita cyrilo-metodského kresťanstva a tradície. In MARTÍNEK, Peter – NOGOVÁ, Mária – HUBAČ, Marián (eds.). *Vzdelávanie – súčasť misie svätých Cyrila a Metoda*. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum, 2014, s. 34-37. ISBN 9788080526108.

93 Neustálenosť terminológie bola charakteristickým javom aj archaickej slovenčiny používanej na záznam listín v Uhorsku. K uvedenej problematike pozri napr. JÁGER, Róbert. Premeny termínu právo v slovanskom jazykovom prostredí. In *Právny poriadok Slovenskej republiky po 25. rokoch – aktuálne výzvy*. Banská Bystrica: Belianum, 2016, s. 229-243.

ZUR SPRACHE DER ÖRTLICHEN VERWALTUNG
NACH DER ALTSLAWISCHEN *NOMOKANON* ÜBERSETZUNG

RÓBERT J Á G E R – MIROSLAV L Y S Ý

Zur Sprache der örtlichen Verwaltung nach der altslawischen Nomokanon Übersetzung. Der vorgebrachte Beitrag ist ein Versuch der Rekonstruktion von Bezeichnungen und System der örtlichen Verwaltung in dem Mojmirischen Mähren. Diese Rekonstruktion verwirklichten wir auf Grundlage der Analyse von altslawischer Nomokanon Übersetzung. Nomokanon widmete sich in seinen Normen der kirchlichen Verwaltung, wir gehen jedoch von der Voraussetzung der Spracheinheitlichkeit für kirchliche und örtliche Verwaltung aus. Diese Voraussetzung unterstützt auch die Tatsache, dass die im Nomokanon benutzten Termini direkte Übersetzung waren und wir fanden ihre Parallelen auch in anderen altslawischen Texten, wonach in der Studie ebenso verwiesen wird. Die Aufmerksamkeit wird besonders den Termini *oblastь, strojenije, predělъ, gradъ, mѣsto, vьsь*, *strana* gewidmet. Es wird gezeigt, in welchem Kontext diese Termini benutzt wurden und in einigen Fällen bemühen wir uns, Analogien auch in anderen Sprachen zu finden, um auf die Zusammenhänge der Übersetzung von Methodius hinzudeuten. Anschließend versuchen wir, diese Gebietseinheiten im System der örtlichen Verwaltung und deren Anordnung in der vorgesehenen hierarchischen Struktur auch mit der hypothetischen Beschreibung deren eventuellen Verwaltung zu identifizieren.

Doc. JUDr. PhDr. Róbert Jäger, PhD.

Ondrašovská 50/413, Liptovský Mikuláš, 031 05

Katedra dejín štátu a práva, Právnická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Komenského 20, Banská Bystrica

Slovenská republika

e-mail: robert.jager@umb.sk

Doc. Mgr. Miroslav Lysý, PhD.

Katedra právnych dejín a právnej komparistiky, Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave

Šafárikovo nám. č. 6, P.O.BOX 313, 810 00 Bratislava

Slovenská republika

e-mail: miroslav.lysy@flaw.uniba.sk